



## NOVERBAL MULOQOT SHAKLLARI TIPOLOGIYASI (O‘ZBEK VA INGLIZ TILLAR MISOLIDA)

Jurayev Firdavs Komil o‘g‘li,  
Mustaqil tadqiqotchi

Ilmiy rahbar: Yuldosheva Nilufar Ergashovna,  
Filologiya fanlari doktori, professor, QarDU “O‘zbek tilshunosligi” kafedrasini mudiri

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18681259>

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada noverbal muloqot shakllarining tipologik tasnifi o‘zbek va ingliz tillari kommunikativ madaniyati misolida qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot noverbal kommunikatsiyaning asosiy komponentlari — kinezika, proksemika, paralingvistika, oculusics, haptika, xronemika va tashqi ko‘rinish omillarini ilmiy-nazariy asosda tizimlashtirishga qaratilgan. Ishda qiyosiy-tipologik, diskursiv va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanilib, ikki til muhitida noverbal belgilar qanday semantik va pragmatik vazifani bajarishi aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, noverbal muloqot bir tomondan universal xususiyatga ega bo‘lsa, ikkinchi tomondan milliy-madaniy me‘yorlar ta‘sirida shakllanadi. O‘zbek kommunikativ madaniyatida hurmat, ijtimoiy yaqinlik va kollektivlik elementlari ustun bo‘lsa, ingliz muloqotida shaxsiy hudud, individualizm va rasmiy kommunikativ masofa muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari madaniyatlararo kommunikatsiya, tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida noverbal vositalarning ahamiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

**Kalit so‘zlar:** noverbal muloqot, kinezika, proksemika, paralingvistika, imo-ishora, mimika, madaniyatlararo kommunikatsiya, o‘zbek tili, ingliz tili, kommunikativ tipologiya.

**Kirish.** Noverbal muloqot inson kommunikatsiyasining ajralmas qismi bo‘lib, u so‘zlardan tashqari mimika, imo-ishora, ovoz ohangi, tana holati, makon va vaqt kabi vositalar orqali ma‘no uzatishni ta‘minlaydi. Zamonaviy lingvistika va kommunikatsiya nazariyasida noverbal belgilar nutqning semantik, pragmatik va ijtimoiy funksiyalarini kuchaytiruvchi asosiy komponent sifatida qaraladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ axborotning katta qismi aynan noverbal kanallar orqali uzatiladi.

Noverbal muloqotga oid ilmiy tasniflar XX asrda shakllangan bo‘lib, ayniqsa **Ray Birdwhistell** tomonidan kinezika nazariyasi, **Edward T. Hall** tomonidan proksemika konsepsiyasi hamda **Paul Ekman** va W. Friesen tomonidan noverbal xatti-harakatlar kategoriyalari ishlab chiqilgan. Bu yondashuvlarda noverbal belgilar madaniy jihatdan farqlanishi, ularning ma‘nosi til va jamiyatga bog‘liqligi alohida ta‘kidlanadi.

O‘zbek va ingliz tillari kommunikativ tizimlari taqqoslanganda, verbal birliklar bilan bir qatorda noverbal shakllar ham turlicha semantik yuklama va ijtimoiy funksiyaga ega ekani kuzatiladi. Shu sababli ushbu tadqiqotning maqsadi — noverbal muloqot shakllarini tipologik jihatdan tasniflash hamda ularning o‘zbek va ingliz til madaniyatidagi o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashdir.



**Tadqiqot metodlari.** Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

**Qiyosiy-tipologik tahlil** – o‘zbek va ingliz kommunikativ amaliyotidagi noverbal birliklarni solishtirish;

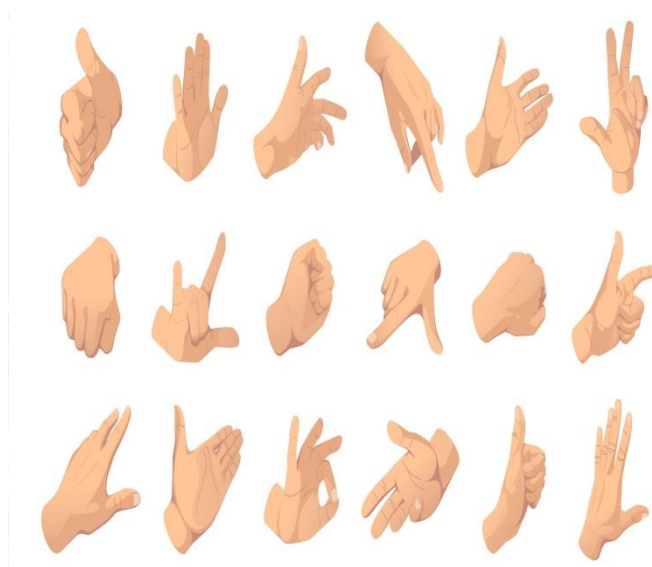
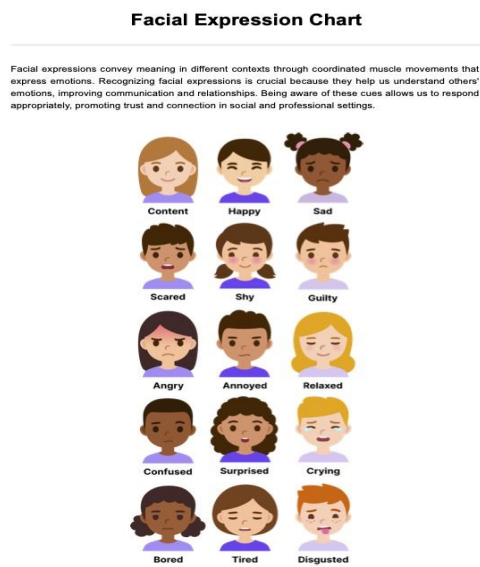
**Diskurs tahlili** – real kommunikativ vaziyatlarda noverbal vositalarning funksiyasini aniqlash;

**Pragmatik tahlil** – noverbal belgilar orqali ma’no va niyat uzatilishini o‘rganish;

**Nazariy manbalarni sintez qilish** – kinezika, proksemika, paralingvistika va boshqa klassik tasniflarni umumlashtirish.

Material sifatida kundalik muloqot holatlari, ta’lim jarayoni, rasmiy nutqlar va madaniy kommunikativ modelga oid kuzatuvlar tanlab olindi.

**Natijalar.** Tahlil natijasida noverbal muloqot quyidagi asosiy tipologik guruhlariga ajratildi:



**1. Kinezika (tana harakatlari)** - Mimika, imo-ishora, bosh harakati va tana holatini o‘z ichiga oladi. O‘zbek muloqotida boshni egish hurmat belgisi sifatida qabul qilinadi. Ingliz madaniyatida to‘g‘ri ko‘z bilan qarash ishonch va ochiqlik ramzi hisoblanadi. Bu tur emotsional holatni bevosita aks ettiradi va ko‘pincha verbal nutqni to‘ldiradi.

**2. Proksemika (makon va masofa)** - Shaxslar orasidagi masofa kommunikativ munosabat turini bildiradi. O‘zbek muhitida yaqin masofa (oilaviy, do‘stona) odatiy hisoblanadi. Ingliz madaniyatida shaxsiy hudud kengroq bo‘lib, ortiqcha yaqinlik noqulaylik tug‘dirishi mumkin. Bu farq madaniy normativ model bilan bog‘liq.

**3. Paralingvistika (ovoz xususiyatlari)** - So‘zdan tashqari ovoz parametrlari: ohang, pauza, tezlik, balandlik. O‘zbek nutqida hissiylik kuchliroq seziladi; Ingliz nutqida ritmik va intonatsion nazorat nisbatan qat’iyroq.



**4. Oculesics (ko‘z orqali kommunikatsiya)** - Ko‘z kontaktining davomiyligi va yo‘nalishi kommunikativ niyatni bildiradi. O‘zbek madaniyatida uzoq tik qarash ba‘zan hurmatsizlik sifatida talqin qilinadi. Ingliz kommunikatsiyasida esa bu ishonchlik va faol tinglash belgisi hisoblanadi.

**5. Haptika (teginish)** - Jismoniy kontakt orqali ma’no uzatish: O‘zbeklarda qo‘l berib salomlashish yoki yelka urish ijtimoiy yaqinlikni bildiradi; Ingliz muhitida teginish chegaralangan va rasmiyroq.

**6. Xronemika (vaqtga munosabat)** - Vaqtni boshqarish ham noverbal signal hisoblanadi. Ingliz jamiyatida punktuallik kommunikativ norma; O‘zbek madaniyatida esa vaqtga nisbatan moslashuvchanlik ko‘proq uchraydi.

**7. Artefaktlar va tashqi ko‘rinish** - Kiyim, aksessuar va tashqi imij orqali ijtimoiy rol namoyon bo‘ladi. O‘zbek madaniyatida milliy libos identifikatsiya elementi; Ingliz madaniyatida individual uslub ko‘proq ahamiyatga ega.

**Muhokama.** Natijalar shuni ko‘rsatadiki, noverbal muloqot universallik va milliylik elementlarini birlashtiradi. Mimika va emotsional ifodalar umumiy biologik asosga ega bo‘lsa-da, ularning talqini madaniyatga qarab farqlanadi. Ekman va Friesen tomonidan ta’riflangan emblema va illustratsiyalar madaniy jihatdan o‘zgaruvchan ekanligi tasdiqlandi.

O‘zbek kommunikativ modelida ijtimoiy ierarxiya va hurmat tamoyili noverbal belgilar orqali kuchli ifodalanadi. Ingliz kommunikatsiyasida esa individual mustaqillik va shaxsiy hudud konsepsiyasi ustuvor.

Tipologik tahlil shuni ko‘rsatadiki, noverbal tizim verbal tilga parallel ravishda ishlaydi va ko‘p hollarda ma’no interpretatsiyasida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

**Xulosa.** Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi: Noverbal muloqot universal kommunikativ tizim bo‘lsa-da, uning konkret shakllari madaniyatga bog‘liq. O‘zbek va ingliz muloqotida kinezika, proksemika va paralingvistika asosiy tipologik birliklar hisoblanadi. O‘zbek madaniyatida kollektivlik va ijtimoiy hurmat noverbal shakllarni belgilovchi asosiy omil bo‘lsa, ingliz muloqotida individual hudud va shaxsiy erkinlik ustunlik qiladi. Noverbal belgilarni o‘rganish tilshunoslik, tarjimashunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalarida amaliy ahamiyatga ega.

#### Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Birdwhistell R. *Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication*.
2. Ekman P., Friesen W. *The Repertoire of Nonverbal Behavior*.
3. Hall E. T. *The Hidden Dimension* (Proksemika nazariyasi).
4. Nonverbal communication klassifikatsiyasi (“7ics” modeli).